

Darmo, hart, manda

Tereza Vrbová

Bez obav! Nejde o žádný jazykový koutek psaný orientálním jazykem, právě naopak. Řeč bude o češtině a o jedné z jejích zvláštností, která nemusí být na první pohled patrná. Proto se u ní teď pozastavme.

Utváření slovních spojení je v každé komunikační situaci běžnou záležitostí. Kombinování slov však není bezbřehé. Dokazují to tzv. monokolokabilní slova, jež se vyskytují pouze v jednom konkrétním výrazu. Znáмым příkladem je frazém *křížem krážem*, jehož druhou část lze použít jen v 7. pádě jednotného čísla, a to pouze v tomto spojení. Slovo *kráží* (1. pád) neexistuje. Jde tedy o ojedinělý slovní tvar (závislý na slově *křížem*), který ale čeští mluvčí ve svých mluvených i psaných projevech běžně užívají v podobě výše zmíněného frazému.

Málokdo už ale ví, že tato jedinečnost se nevztahuje pouze na slova. Méně zřejmé, extrémní případy ilustrují jednotlivé části slov samotných. Vyznačené členy následujících výrazů není možné nalézt jinde (ani samostatně) než právě v těchto podstatných jménech: *levhart*, *bařtipán*, *černokněžník*, aj. Těm, jež by zajímal původ monokolokabilních částí, poradí PhDr. Jiří Rejzek ve svém *Českém etymologickém slovníku* (Leda, 2001, 2012; přeprac. a rozšíř. 2015). Tak např. *bařti-* ve slově *bařtipán* je odvozené od slovesa *baštit*, nebo podstatného jména *buřt*, což připomíná ‚nadutého, blahobytného člověka‘. Neméně pozoruhodný je *černokněžník*, jehož druhá část *-kněžník* se zcela mylně odvozuje od slova *kněz*. Ve skutečnosti jde o *knihu* – *černoknihu*, popisující ‚černé umění‘. Zajímavé vysvětlení skýtá i *-hart* u slova *levhart*. Jde o význam ‚tvrdý, silný‘, jenž se pojí se jmény jako Leonhart, Richart či Bernhart (dnešní podoby Leonard, Richard, Bernard).

Původ ve vlastním jméně nacházíme i ve výrazu *paní manda*. Jde o žertovné spojení *paní Manda* (domácké jméno Magdalény), užívané pro ženy plnějších tvarů. Nesmíme však opomenout, že *mandou* se dnes označují ‚velké zadnice‘ obecně, proto je zde možné uvažovat pouze o monokolokabilitě *mandy-* jako části slova („pánmanda“, apod. již neexistuje). Chybou by tak bylo označit slovo *manda* jako takové za monokolokabilní. Podobný případ představuje *grešle* ve významu ‚staré drobné mince‘, kterou chamtivý člověk ‚drží‘ – *držgrešle*. Zároveň někdy něco stojí za *zlámanou grešlí*. Více záhadný je snad už jen *darmošlap*, jehož část *darmo-* se vyskytuje i ve spojení *darmožrout* jako součást slova, ale i samostatně ve významu *mluvit na darmo* („pro nic za nic“).

Hranice monokolokability tak není vždy ostrá. Je třeba rozlišovat monokolokabilitu jednotlivých částí slov (komponentů) a slov samotných. V každém případě se ale jedná o jazykový jev, který stojí za povšimnutí.